

К76

3286-р

Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

Кочкурова Ольга Володимирівна

УДК 37.015.3:371.132(043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук**

Київ

Київ – 2011

НБ НПУ

100132575

8054

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
ТЕМРУК Олена Василівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
Інститут філософської освіти і науки,
доцент кафедри психології

Офіційні опоненти:
доктор психологічних наук, професор
ЧЕРНОБРОВКІН Володимир Миколайович,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри психології;

кандидат психологічних наук, доцент
ГОГОЛЬ Оксана Василівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
Інститут психології, соціології та управління,
доцент кафедри теоретичної та консультативної психології.

Захист відбудеться 21 грудня 2011 року, о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 25 листопада 2011 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні процеси державотворення в Україні зумовлюють потребу у новому типові особистості з високим рівнем культури й духовності, яка здатна самостійно приймати рішення, робити свій вибір, адекватно реагувати на зміни обставин, конструктивно впливати на оточення. Виконання цього основного завдання у навчанні та вихованні нового покоління покладається зокрема на освітянську галузь. А тому, природно, підвищуються вимоги до рівня професіоналізму, особистісних якостей учителя, який здійснює навчально-виховний процес у школі. Однією із важливих умов професійного розвитку особистості педагога, самопізнання і самовдосконалення у професійній діяльності, професійної реалізації, творчої спрямованості та продуктивності є професійна ідентичність учителя, розвиткові якої має приділятися значна увага ще у процесі підготовки майбутнього фахівця.

Проблемі ідентичності присвячені роботи таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як К. Абульханової-Славської, Н. Антонової, Т. Буякас, О. Васильченко, А. Ватермана, Н. Волянюк, П. Гнатенко, О. Єрмолаєвої, Е. Еріксона, О. Ічанської, Г. Костюка, Н. Лебедєва, Г. Ложкіна, Дж. Марсія, Дж. Міда, Л. Нагорної, В. Павленко, А. Пальмонарі, С. Рубінштейна, Е. Фромма, К. Ясперса та ін.

Найбільш дослідженою у зарубіжній та вітчизняній науці є соціальна ідентичність та її види (О. Галкіна, Л. Науменко, Е. Сміт, Дж. Фінсей, В. Хотинець та ін.). Окремі дослідження присвячені вивченню таких видів ідентичності, як особистісна (Н. Антонова, Р. Ассаджолі, Е. Берн, Л. Виготський, І. Дубровіна, І. Кон, Ф. Перлз, К. Роджерс, Е. Сміт, В. Ядов, І. Ялом та ін.), етнічна (Л. Климанська, Л. Науменко, В. Хотинець та ін.), статєва (І. Романов, Н. Терещенко та ін.).

Проблемі професійної ідентичності присвячено дослідження М. Абдуллаєва, Н. Волянюк, Г. Гарбузової, О. Єрмолаєвої, Г. Ложкіна, А. Лукіяничук, А. Маслоу, Л. Мітіної, Ю. Поваренкова, Є. Чорного, А. Шатохіна, Л. Шнейдер та ін. Окрема увага приділяється науковцями вивченню питання становлення професійної ідентичності студентів різних спеціальностей у процесі професійної підготовки (Г. Гарбузова, М. Кліщевська, Д. Леонтьєв, Ю. Поваренков, У. Родигіна, В. Сафін та ін.).

Безпосередньо різні аспекти професійно-педагогічної ідентичності та її становлення у процесі фахової підготовки майбутнього вчителя розглядають у своїх роботах В. Абдурашитов, Ж. Зайнобіддінов, В. Сафін (ідентифікація як механізм розвитку професійної ідентичності майбутніх вчителів), Н. Антонова (особистісна ідентичність сучасного педагога), З. Єрмакова (професійна ідентичність соціальних педагогів), В. Злишков (професійна самаідентифікація сучасного вчителя), Н. Кузьміна (особливості формування професійної ідентичності педагогів), А. Лукіяничук (формування професійної ідентичності майбутніх вчителів початкових класів), Ю. Поваренков (розвиток професійної ідентичності у професійній діяльності вчителя) та ін.

В ряді досліджень зазначається, що із питанням становлення як професійної, так і професійно-педагогічної ідентичності пов'язана проблема професійної маргінальності, що є негативним явищем, оскільки означає втрату або несформованість професійної ідентичності. Окремі аспекти професійної маргінальності висвітлені у працях Ст. Бека, Ст. Вордвелла, Г. Гранат, Н. Дензіна, В. Ільїна, С. Краснодільської, О. Косилова, С. Максименко, Т. Парсонс, Ю.

Поваренкова, І. Попової, Л. Путилової, М. Тьомкіна, Л. Шнейдер, Е. Ериксона та ін. Водночас феномен професійного маргіналізму педагога є мало дослідженим і побіжно представленим у роботах лише окремих учених (О. Бадюл, В. Злишков та ін.).

В цілому аналіз психолого-педагогічної літератури з цієї проблеми засвідчив її соціальну значущість та відсутність спеціальних досліджень психологічних особливостей становлення професійної ідентичності майбутніх учителів, що й зумовило вибір теми дисертації: *“Психологічні особливості становлення професійної ідентичності майбутніх учителів”*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації входить до тематичного плану кафедри психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за науковим напрямом “Соціально-психологічні основи підготовки майбутнього вчителя”, затверджена на засіданні вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 24 грудня 2009 року) та заочною Радою у галузі психолого-педагогічних досліджень НАПН України (протокол № 1 від 23 лютого 2010 року).

Мета дослідження - вивчення особливостей розвитку та динаміки професійної ідентичності майбутніх учителів упродовж навчання у вищому навчальному закладі, визначенні, обґрунтуванні та апробації шляхів і засобів розвитку зазначеного феномена в процесі професійної підготовки.

В основу дослідження покладено **припущення**, що становлення професійної ідентичності майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки має нерівномірний, кризовий характер та визначається сформованістю особистісної зрілості і професійної спрямованості майбутнього фахівця, а тому розвиток професійної ідентичності та водночас подолання професійного маргіналізму під час навчання буде більш ефективним за умов цілеспрямованого впливу на структурні компоненти досліджуваного феномену (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий та діяльнісно-практичний) та особистісну зрілість і професійну спрямованість майбутнього вчителя засобами активних соціально-психологічних методів навчання.

Досягнення мети передбачає розв'язання наступних **завдань**:

1. Визначити теоретичні підходи до вивчення проблеми професійної ідентичності майбутнього учителя;
 2. Виявити рівні та динаміку розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки; дослідити особливості прояву структурних компонентів професійної ідентичності майбутнього вчителя;
 3. Простежити взаємозв'язок професійної ідентичності студентів із їх професійно-педагогічною спрямованістю та особистісною зрілістю;
 4. Обґрунтувати, розробити та апробувати тренінгову програму формування професійної ідентичності майбутніх учителів у навчально-виховному процесі.
- Об'єкт дослідження** – професійна ідентичність студентів вищого педагогічного навчального закладу.

Предмет дослідження - психологічні особливості становлення професійної ідентичності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали принципи єдності

свідомості, самосвідомості та діяльності (Л. Виготський, С. Рубінштейн, О. Леонтєв, Г. Костюк); системного підходу (В. Кузьмін, Б. Ломов, О. Скрипченко); основні положення суб'єктного підходу до вивчення особистості (К. Абульханова-Славська, А. Брушлінський, С. Рубінштейн, В. Татенко, Т. Титаренко); вітчизняні концептуальні положення розвитку та формування особистості (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, А. Асмолов, Г. Балл, І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, Б. Братусь, Л. Виготський, Г. Костюк, С. Максименко, П. Лушин, С. Рубінштейн); принципи розвитку особистості в умовах навчальної діяльності (Г. Балл, Л. Божович, І. Зязюн, С. Максименко, Т. Титаренко); концепції професійного становлення особистості (К. Абульханова-Славська, В. Бодров, А. Деркач, Е. Зеєр, Є. Климов, Т. Кудрявцев, А. Маркова, Л. Мітіна, Ю. Поваренков, М. Пряжніков, Н. Самоукіна, А. Фонарьов, В. Шадриков та ін.); теоретичні підходи в питаннях ідентичності та її структури (Г. Брейкуел, А. Ватерман, Е. Еріксон, Дж. Марсія, Дж. Мід, С. Московичі, Г. Теджфел, Дж. Тернер, Л.Б. Шнейдер); дослідження професійно-педагогічної ідентичності (В. Абдрашитов, Н. Антонова, З. Єрмакова, Ж. Зайнобідінов, В. Зливков, Н. Кузьміна, А. Лукіянчук, З. Оруджев, Ю. Поваренков, В. Сафін); дослідження особливостей особистісного розвитку вчителя (В. Андрущенко, І. Булах, Ф. Гоноболін, Л. Долінська, С. Єлканов, І. Зязюн, Н. Кузьміна, В. Крутецький, Л. Мітіна, О. Мороз, Д. Ніколенко, В. Семіченко, І. Страхов, В. Сластьонін, А. Щербаков); положення про активні методи навчання у фаховій підготовці (Ю. Ємельянов, Б. Іваненко, М. Заброцький, Л. Петровська, Л. Терлецька, Н. Хрящева, Т. Яценко та ін.).

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань використовувався такий комплекс методів дослідження: – загальнонаукові *теоретичні* методи дослідження (аналіз, класифікація, систематизація, порівняння та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень, теоретичне моделювання та ін.); – *емпіричні* методи і методики дослідження: спостереження, бесіда, анкетування, вивчення документів, стандартизовані опитувальники та спеціальні психодіагностичні методики вивчення професійної ідентичності (методика “Вивчення статусів професійної ідентичності” А. Азбель, А. Грецова, методика “Хто Я?” М. Куна, Т. Макпаргленда, “Тест смисложиттєвих орієнтацій” Д. Леонтєва, “Методика визначення типу спрямованості особистості” Т. Данилової, “Методика незавершених речень” у модифікації О. Кошелевої, “Методика задоволеності обраною професією” О. Реана, “Методика особистісного диференціалу” в адаптації А. Шмельова, “Самоактуалізаційний тест” Е. Шостром, “Тест-опитувальник особистісної зрілості” Ю. Гільбуха, “Тест-опитувальник для визначення рівня професійної спрямованості студентів” Т. Дубовицької); – психолого-педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний); активні соціально-психологічні методи навчання; – методи статистичної обробки даних (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена, Т-критерій Вілкоксона та ін.; обчислення проводилося за допомогою комп'ютерної програми Statistika).

Організація та експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. У дослідженні взяли участь 849 студентів І, III, V курсів різних педагогічних спеціальностей. Дослідження проводилося у

відповідності до поставлених завдань протягом 2007-2010 р.р. і включало три етапи підготовчий, основний та заключний.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- *вперше виявлено* статуси (сформований, мораторій, невизначений та нав'язаний) та динаміку професійної ідентичності майбутніх учителів упродовж навчання у вищому навчальному закладі педагогічного профілю; досліджено особливості прояву структурних компонентів професійної ідентичності студентів як майбутніх учителів (когнітивного, мотиваційно-ціннісного, емоційно-вольового та діяльнісно-практичного); виявлено взаємозв'язок професійної ідентичності майбутніх вчителів з їх особистісною зрілістю та професійною спрямованістю; обґрунтовано чинники, умови та засоби формування професійної ідентичності майбутніх учителів;

- *поглиблено і уточнено* поняття “професійна ідентичність” та “професійно-педагогічна ідентичність”, “професійний маргіналізм”, структуру, детермінанти професійної ідентичності, роль окремих психологічних утворень, що визначають професійну ідентичність студентів педагогічних вищих навчальних закладів, зокрема, Я-концепцію, мотивацію досягнення та здатність до психологічної близькості з іншими людьми;

- *набуло подальшого розвитку* знання про особистісно-професійне становлення майбутніх учителів, про сутність професійної ідентичності майбутніх вчителів.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що апробований автором комплекс психодіагностичних методик для виявлення статусів та особливостей, чинників розвитку професійної ідентичності та розроблена тренінгова програма формування професійної ідентичності майбутніх учителів, спрямована на розвиток компонентів професійної ідентичності майбутніх педагогів та формування професійно-педагогічної спрямованості та особистісної зрілості як чинників розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів, можуть бути використані у навчально-виховному процесі викладачами вищих навчальних закладів при підготовці майбутніх учителів. Результати та висновки дослідження можуть доповнити зміст навчальних курсів “Вікова психологія” (теми “Психологія юнацького віку”, “Період дорослості”), “Педагогічна психологія” (тема “Психологія вчителя”).

Вірогідність та надійність результатів дослідження забезпечувалися комплексним використанням методів і методик, адекватних меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки досліджуваних, поєднанням кількісного та якісного аналізу отриманих даних, застосуванням методів математичної статистики.

Апробація та впровадження результатів. Основні теоретичні положення та результати емпіричного дослідження доповідались та отримали схвалення на 13 науково-практичних конференціях (7 - міжнародних, 6 - всеукраїнських) та на засіданнях кафедри психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2007-2010 р.р.). *Впровадження* результатів дослідження здійснювалось у Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького (довідка № 06/964 від 30.05.2011 р., довідка № 06/965 від 30.05.2011 р.) та Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (довідка № 79/11 від 23.06.2011 р.).

Публікації. Основні теоретичні результати емпіричного дослідження відображено в 12 публікаціях, серед яких 7 статей у фахових виданнях, затверджених ВАК України та 5 матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, 8 додатків на 49 сторінках та списку використаних джерел, який налічує 271 найменувань (32 з них іноземною мовою). Основний зміст дисертації викладено на 174 сторінках комп'ютерного набору і містить 19 таблиць, 1 рисунок на 27 сторінках. Загальний обсяг дисертації 252 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету, сформульовано припущення, завдання дослідження, об'єкт, предмет, висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, наведено відомості щодо апробації та упровадження отриманих результатів, наводяться дані про структуру роботи.

У першому розділі *“Теоретичні основи дослідження проблеми професійної ідентичності особистості”* представлено аналіз основних теоретичних підходів до проблеми ідентичності у зарубіжній та вітчизняній психолого-педагогічній літературі, розкрито структуру, генезу, умови формування, особливості прояву професійної ідентичності та особливості професійно-педагогічної ідентичності, зокрема у професійному становленні майбутніх учителів.

Поняття “ідентичності” у психолого-педагогічній літературі розглядається у взаємозв'язку із такими поняттями як “самопізнання” та “Я – концепція” (Р. Бернс, У. Джеймс, К. Роджерс, Х. Ремшмідт, Е. Еріксон та ін.).

У радянській та українській психології уявлення про ідентичність традиційно розвивались в рамках досліджень самосвідомості та самоствавлення (Л. Виготський, О. Леонтьєв, В. Мухіна, О. Спиркін, В. Столін та ін.), а також ідентичність розглядається при вивченні питання самовизначення та соціалізації особистості (К. Абульханова-Славська, О. Мудрик та ін.).

Водночас із визначенням поняття ідентичності у психолого-педагогічній літературі виокремлюють певні види та типи ідентичності: психофізіологічну, соціальну та особистісну (І. Кон); еґо-ідентичність (Е. Еріксон); позитивну та негативну ідентичність (Е. Еріксон, У. Гласер); приписну, набуту та запозичену ідентичність (Д. Левіта); актуальну, потенційну та ідеальну ідентичність (У. Гласер); сформовану (досягнуту), мораторій (кризу ідентичності), передчасну, дифузну ідентичність (Дж. Марсія); відкриту, закриту та дифузну (Д. Рафаель, Х. Кселовські); усвідомлену та неусвідомлену ідентичність (Дж. Мід); соціальну, особистісну та Я-ідентичність (Е. Гофман); реальну, ідеальну, негативну та пропоновану (або трансляційну) ідентичність (Р. Фогельсон), етнічну (О. Васильченко, Н. Іванова, Л. Науменко), релігійну (М. Заковоротная) та професійну (Н. Антонова, Н. Іванова, Т. Стефаненко, Л. Шнейдер та ін.).

У вітчизняній науці поняття професійної ідентичності традиційно розглядалось у межах професійного становлення, самовизначення, професійного навчання та розвитку (З. Єрмакова, А. Лукіячук, Ю. Поваренков, М. Пряжніков, Т. Стефаненко та ін.). У зарубіжній літературі можна виділити два основні напрямки дослідження проблематики професійної ідентичності: перший спрямований на вивчення професійного розвитку, особистісного самовдосконалення (М. Арглай, С. Джошел, Дж. Соненфельд, Р. Фінчман та ін.), другий – на соціальні аспекти та фактори становлення фахівця (Т. Ллойд, К. Мак-Говен, П. Муллен, Л. Харт та ін.).

Узагальнення поглядів різних дослідників на поняття ідентичності дозволяє нам визначити професійну ідентичність як усвідомлення людиною своєї приналежності до певної професії, з прийняттям її вимог (певні якості особистості, знання та вміння) та оцінка своєї відповідності професійному образу. Професійна ідентичність є динамічною системою, яка починає формуватись у процесі професійної підготовки (освіти) і набуває подальшого розвитку під час професійної діяльності.

Вивчення поглядів науковців щодо компонентного складу професійної ідентичності дає підстави для висновку, що структура професійної ідентичності за Г.В. Гарбузовою (а саме когнітивний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий та діяльнісно-практичний компоненти) найповніше охоплює підходи до визначення структурних компонентів професійної ідентичності.

Розглядається проблема професійно-педагогічної ідентичності, що представлена широким колом наукових робіт В. Абдурашитов, Ж. Зайнобіддінов, В. Сафін (ідентифікація як механізм розвитку професійної ідентичності майбутніх вчителів), Н. Антонова (особистісна ідентичність сучасного педагога), Н. Балицька (формування самоідентичності у майбутніх педагогів в процесі професійної підготовки), З. Єрмакова (професійна ідентичність соціальних педагогів), В. Злишков (професійна самоідентифікація сучасного вчителя), Н. Кузьміна (особливості формування професійної ідентичності педагогів), А. Лукіянчук (формування професійної ідентичності майбутніх вчителів початкових класів), Т. Міщенко (становлення професійної ідентичності студентів ВНЗ педагогічного профілю), Ю. Поваренков (розвиток професійної ідентичності у професійній діяльності вчителя) та ін. Стосовно процесу становлення професійно-педагогічної ідентичності важливим є період навчання майбутнього вчителя у вищому навчальному закладі, оскільки майбутній фахівець отримує необхідні знання, вміння та навички, знайомиться з колегами та переймає їх досвід, уточнює свої уявлення про обрану спеціальність.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави для визначення професійно-педагогічної ідентичності майбутніх учителів як усвідомлення своєї приналежності до професії педагога, уявлення про свою відповідність вимогам професії (певні якості особистості, знання, уміння, навички) та узгодження своєї особистості із професійним образом.

Втрата професійно-педагогічної ідентичності породжує феномен професійного маргіналізму, який характеризується почуттям непричетності до виконуваної професійної ролі, втратою особистісної значущості професії (О. Бадюл, В. Злишков та ін.). Професійний маргіналізм майбутнього педагога, на нашу думку, – це несформованість професійної ідентичності або ж її втрата, байдужість, відсутність інтересу до професії учителя, а іноді і зміна її. Він характеризується відсутністю чітких професійних цілей, цінностей та переконань, небажанням активно їх формувати, недостатньою спрямованістю, слабкою мотивацією; нездатністю вирішувати проблеми; а також такими негативними станами, як песимізм, апатія, злість, відчуження, тривожність тощо.

Узагальнення наукових доробок з означених проблем засвідчило відсутність фундаментальних досліджень щодо становлення професійної ідентичності майбутніх учителів у процесі їх професійно-педагогічної підготовки і дало можливість визначити теоретичні підходи до її експериментального вивчення.

У другому розділі дисертації “Емпіричне дослідження психологічних особливостей професійної ідентичності майбутніх учителів” представлено методичні підходи до вивчення зазначеної проблеми та результати констатувального експерименту.

Завданнями констатувального експерименту були: виявлення рівнів та динаміки розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки; дослідження особливостей прояву структурних компонентів професійної ідентичності майбутнього вчителя; простеження взаємозв'язку професійної ідентичності студентів з їх професійно-педагогічною спрямованістю та особистісною зрілістю.

Дослідження рівня розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів упродовж навчання у вищому навчальному закладі, проводилось за допомогою методики “Вивчення статусів професійної ідентичності” А. Азбель, А. Грецової, яка дозволяє виявити статуси (рівні) професійної ідентичності: сформованої, нав'язаної, мораторію, невизначеної. Результати показали, що значна кількість першокурсників (44,4%) характеризується статусом сформованої професійної ідентичності, який засвідчує те, що студенти вже пройшли період кризи і сформували для себе певну систему основних цілей, цінностей, визначилися і знають, хто вони, і чого хочуть від життя (табл. 1).

Водночас майже рівнозначна частина майбутніх учителів першого курсу (42,6%) виявляє статус мораторію професійної ідентичності, який характеризується тим, що особистість знаходиться у стані кризи професійної ідентичності та активно намагається вирішити її, користуючись різними варіантами; знаходиться в стані пошуку інформації, яка корисна для вирішення кризи професійної ідентичності.

Решта ж студентів-першокурсників виявляє статус нав'язаної (3,7%) та невизначеної (9,3%) професійної ідентичності. Статус нав'язаної професійної ідентичності пов'язаний із тим, що вибір професії був зроблений значущими іншими (батьками, знайомими, друзями). Студентів із статусом невизначеної професійної ідентичності характеризує відсутність професійної та особистісної спрямованості та схильність “плисти за течією”.

Таблиця 1

**Динаміка професійної ідентичності майбутніх учителів
у процесі професійної підготовки**

N=162

Статус (рівень)	1 курс		3 курс		5 курс		Всього	
	%	Абс. к-сть	%	Абс. к-сть	%	Абс. к-сть	%	Абс. к-сть
Сформована професійна ідентичність	44,4	24	22,2	12	50	27	38,9	63
Нав'язана професійна ідентичність	3,7	2	-	-	-	-	1,2	2
Мораторій	42,6	23	77,8	42	46,3	25	55,6	90
Невизначена	9,3	5	-	-	3,7	2	4,3	7

У студентів–майбутніх учителів третього курсу зафіксовано наявність лише статусу мораторію та сформованої професійної ідентичності. Статус нав'язаної професійної ідентичності – відсутній. Цей факт свідчить очевидно про те, що студенти, які обирали майбутню спеціальність під впливом авторитетних людей, віднайшли себе у процесі професійної підготовки.

Водночас порівняльна характеристика свідчить, що у цілому суттєво зростає кількість досліджуваних третьокурсників (на 35,2%), які виявляють статус мораторію професійної ідентичності. Загалом статус мораторію для студентів третього курсу є домінуючим (77,8%). Статус же сформованої професійної ідентичності має лише 22,2% майбутніх учителів, що на 22,2% менше, порівняно з першокурсниками. Таким чином, на третьому курсі професійної підготовки у майбутніх учителів спостерігається суттєве зниження показників професійної ідентичності внаслідок переоцінки цінностей та кризи професійної ідентичності.

До п'ятого курсу зростає представленість майбутніх учителів зі статусом сформованої професійної ідентичності (50%), що на 27,8% більше, порівняно з третім курсом. Однак, це є досить незначним показником для випускників, які упродовж п'яти років вивчали дисципліни психолого-педагогічного циклу, проходили педагогічну практику тощо. Також значна кількість завтрашніх випускників виявляє статус мораторію професійної ідентичності (46,3%) та до п'ятого курсу знову з'являються майбутні вчителі зі статусом невизначеної професійної ідентичності (3,7%).

Таким чином, навчання у вищому навчальному закладі, з одного боку, сприяє становленню професійної ідентичності майбутніх учителів, а з другого – виявляються кризи професійної ідентичності та недостатні показники сформованої професійної ідентичності.

Наступним етапом дослідження стало поглиблене вивчення особливостей прояву структурних компонентів професійної ідентичності майбутніх учителів (методики представлено у вступі).

Проведене експериментальне дослідження виявило, що становлення професійної ідентичності майбутніх учителів упродовж навчання у вищому навчальному закладі визначається певними особливостями розвитку її структурних компонентів: когнітивного, мотиваційно-ціннісного, емоційно-вольового, діяльнісно-практичного.

Для когнітивного компоненту професійної ідентичності майбутніх учителів характерним є ускладненість Я-образу із збільшенням терміну навчання у ВНЗ; недостатньо виражений образ “Я професії”; переважання емоційного компоненту Я-образу; у структурі Я-образу з'являються негативні конструкти на 1 та 3 курсах, що свідчить про кризу; образ Я в майбутньому є орієнтиром у подальшому розвитку.

Емоційно-вольовий компонент професійної ідентичності характеризується середнім індексом задоволеності обраною професією; орієнтацією на майбутнє, високим рівнем пізнавальних потреб.

Для мотиваційно-ціннісного компоненту професійної ідентичності майбутніх учителів властивий середній показник осмисленості життя, що характеризується пошуком сенсу власного життя, своєї необхідності у житті, професійного самовизначення, можливості самореалізації своїх здібностей, відсутністю визначених чітких цілей на майбутнє; притаманний прагматичний тип спрямованості

особистості; виявляється усвідомлене ставлення до життя.

Діяльнісно-практичний компонент характеризується здебільшого задовільною та доброю академічною успішністю та високим рівнем креативності.

Статуси (рівні) професійної ідентичності майбутніх учителів залежно від особливостей прояву структурних компонентів професійної ідентичності характеризуються певними особливостями.

Статус сформованої професійної ідентичності характеризується наявністю певної системи значущих цілей, цінностей, життєвою визначеністю; наявністю професійного та об'єктивного спрямування Я-образу; високим та середнім рівнем осмисленості життя, що виявляються у високій та середній мотивованості життя; гуманістично-екзистенціалістичною спрямованістю особистості, що виявляється в орієнтації особистості на цілі, інтереси та потреби інших людей та характеризується толерантністю та емпатійністю, а також домінуванням у спілкуванні мотиву результату планування та успіху виконуваної діяльності, орієнтацією на конкретні результати своєї діяльності. Також для цього статусу характерним є усвідомлене ставлення до життя, індекс задоволеності обраною професією середній та нижче середнього; високий рівень пізнавальних потреб та креативності; фігура "Педагога-професіонала" виступає орієнтиром у подальшому розвитку; добра та відмінна академічна успішність.

Статус мораторію професійної ідентичності характеризується тим, що вже пройшов період кризи і сформулювалась певна система значущих цілей, цінностей. Для стану мораторію професійної ідентичності характерний емоційний та об'єктивний компоненти Я-образу; середній та низький рівень осмисленості життя; характерним є професійно несприятливий тип спрямованості особистості прагматично-еґоцентричний, для якого властиве домінування мотивів, спрямованість цілей, інтересів на самих себе, орієнтацією на конкретні результати своєї діяльності; у професійному самовизначенні переважає усвідомлене ставлення до життя, а не до професійної діяльності; індекс задоволеності обраною професією – нижче середнього та середній, фігура "Педагога-професіонала" виступає орієнтиром у подальшому розвитку, доброю академічною успішністю.

Статус нав'язаної професійної ідентичності засвідчує, що вибір професії був зроблений значущими іншими (батьками, знайомими, друзями). Такий статус професійної ідентичності характеризується переважанням емоційного та об'єктивного компонентів Я-образу, низьким рівнем осмисленості життям та мотивацією, професійно сприятливим типом спрямованості особистості – гуманізм-екзистенціалізм, для якого характерним є пріоритетність цілей, інтересів та потреб інших, а домінуючою потребою виступає потреба у внутрішній діяльності, яка характеризується високим рівнем самоаналізу, рефлексії, прагненням до самовдосконалення та самореалізації. У професійному самовизначенні переважає усвідомлене ставлення до життя, при цьому статусі професійної ідентичності діагностується дуже низький індекс задоволеності обраною професією; характерним є високий рівень креативності та низький рівень пізнавальних потреб; орієнтиром у подальшому розвитку виступає фігура "Педагог-професіонал"; академічна успішність – задовільна.

Невизначена професійна ідентичність, що відповідає професійному маргіналізму, характеризується відсутністю професійної та особистісної

спрямованості, схильністю “плисти за течією”. Статус невизначеної професійної ідентичності характеризується переважанням емоційного та об’єктивного компонентів Я-образу, низьким рівнем осмисленості життя та мотивацією, для цього статусу характерний екзистенційний тип спрямованості особистості для якого домінуючою потребою виступає потреба у внутрішній діяльності, для якої характерним є високий рівень самоаналізу, рефлексії, прагнення до самовдосконалення та самореалізації; у професійному самовизначенні переважає усвідомлене ставлення до життя; індекс задоволеності обраною професією нижче середнього, виявляється високий рівень креативності, але низький рівень пізнавальних потреб, фігура “Я в майбутньому” виступає орієнтиром у подальшому розвитку, задовільна академічна успішність.

У дослідженні реалізоване завдання встановлення зв’язку між професійною ідентичністю та особистісною зрілістю і професійно-педагогічною спрямованістю майбутніх учителів.

Результат кореляційного зв’язку між показниками статусів професійної ідентичності та рівнями професійно-педагогічної спрямованості майбутніх учителів вказує на тісний позитивний взаємозв’язок між досліджуваними явищами, оскільки коефіцієнт кореляції між цими показниками дорівнює $r_{ab}=0,54$. Вказане значення коефіцієнта достовірне на високому рівні статистичної значущості ($p=0,001$). Значення кореляційного зв’язку дозволяє стверджувати, що чим вищий рівень професійно-педагогічної спрямованості, тим вищий статус професійної ідентичності майбутніх учителів, та менший прояв кризи професійної ідентичності, і навпаки.

Результат кореляційного зв’язку між показниками професійної ідентичності та особистісної зрілості майбутніх учителів вказує на тісний взаємозв’язок між досліджуваними явищами, оскільки коефіцієнт кореляції між цими показниками дорівнює $r_{ab}=0,47$. Вказане значення коефіцієнта статистично достовірне з ймовірністю похибки $p=0,01$. Значення кореляційного зв’язку дозволяє стверджувати, що чим вищий рівень особистісної зрілості, тим вищий статус професійної ідентичності майбутніх учителів, і навпаки.

Кореляційний аналіз між показниками професійної ідентичності та показниками окремих структурних компонентів особистісної зрілості – Я-концепцією, життєвою установкою, здатністю до психологічної близькості з іншими людьми, почуттям громадянського обов’язку, мотивацією досягнення вказує на взаємозв’язок між професійної ідентичністю та кожним окремим структурним компонентом особистісної зрілості майбутніх учителів. Найтісніший взаємозв’язок, з огляду величин значення коефіцієнтів кореляції, виявляється між професійною ідентичністю та Я-концепцією, мотивацією досягнення, здатністю до психологічної близькості з іншими людьми майбутніх учителів.

Одержані дані дозволяють стверджувати, що важливими чинниками розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів та попередженням їх професійного маргіналізму є формування їх професійно-педагогічної спрямованості та особистісної зрілості, зокрема таких її структурних компонентів як Я-концепція, мотивація досягнення та здатність до психологічної близькості з іншими людьми.

Виявлені особливості становлення професійної ідентичності майбутнього учителя засвідчують у цілому її недостатній розвиток у процесі професійної

підготовки та спонукають до пошуку шляхів і засобів цілеспрямованого формування даного феномену в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.

У третьому розділі *“Формування професійної ідентичності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки”* представлено теоретичні засади побудови формувального експерименту, змістові та процесуальні основи програми розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів, аналізуються кількісні та якісні результати апробації запропонованої програми у навчально-виховному процесі.

В основу формувального експерименту був покладений комплексний підхід до професійної ідентичності, який передбачає розгляд цього феномену як цілісної структури, що складається з когнітивного, мотиваційно-ціннісного, емоційно-вольового та діяльнісно-практичного компонентів, формування яких відбувається взаємообумовлено (Г. Гарбузова, А. Лукіячук, М. Павлюк, І. Хамітова, Л. Шнейдер та ін.).

Окрім того, при розробці програми цілеспрямованої роботи з розвитку професійної ідентичності ми опиралися на положення вчених про те, що становлення цього феномену нерозривно пов'язане із розвитком професійно-педагогічної самосвідомості та самосприйняття (Л. Белозеров, Ю. Поваренков та ін.); професійних навичок, знань, умінь, а саме мотивації, інтересів, ціннісних орієнтацій, переконань, світогляду, професійних установок; комунікативних здібностей, емпатії; емоційно-вольової сфери тощо (Н. Асташова, Г. Гарбузова, О. Ємельянова, А. Лукіячук, Г. Кравець, А. Назиров, М. Павлюк, О. Темрук, І. Хамітова, Л. Шнейдер та ін.). Розвиток професійної ідентичності майбутнього фахівця можливий за умов цілеспрямованого впливу на її структурні компоненти (І. Дружиніна, А. Лукіячук, М. Павлюк та ін.). Ефективним засобом розвитку професійної ідентичності є активні соціально-психологічні методи навчання (О. Ємельянова, Л. Шнейдер, Т. Яценко та ін.).

Формування здійснювалося в межах зазначеного методологічного підходу і передбачало проведення тренінгу, спрямованого безпосередньо як на розвиток структурних компонентів професійної ідентичності майбутніх учителів так їх особистісної зрілості та професійно-педагогічної спрямованості як чинників розвитку професійної ідентичності.

Експериментальна робота проводилася у 2009-2010 н.р. впродовж II навчального семестру на природничо-географічному та соціально-гуманітарному факультетах Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Для експерименту були відібрані контрольна та експериментальна групи загальною кількістю 60 досліджуваних (по 30 студентів у кожній), серед студентів 1-2 курсів для профілактики кризи професійної ідентичності на 3 курсі.

При проведенні тренінгових занять були реалізовані принципи та правила, які відрізняють роботу у тренінговій групі від інших методів навчання та психологічного впливу. Кожне заняття включало наступні компоненти: формування працездатності групи, обмін досвідом з приводу виконання домашнього завдання, виконання психогімнастичних вправ, обмін досвідом, набутим під час заняття, домашнє завдання.

У процесі роботи використовувались такі методи та прийоми активного соціально-психологічного навчання: групові дискусії, рольові ігри, аналіз педагогічних ситуацій, вправи на самопізнання та самооцінювання, вправи для розминки.

Тренінгова програма включала діагностичну, теоретичну та практичну частини.

На діагностичному етапі в учасників експерименту ми виявили статуси професійної ідентичності та особливості розвитку чинників формування професійної ідентичності майбутніх педагогів – професійно-педагогічної спрямованості та особистісної зрілості.

Метою теоретичного етапу стало засвоєння майбутніми вчителями знань з проблеми професійної ідентичності. Впродовж даного етапу зі студентами проводились міні-лекції та бесіди з метою психологічної просвіти. Включення у програму тренінгу міні-лекцій зумовлюється необхідністю усвідомлення студентами змісту основних понять з проблеми розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів (“професійна ідентичність”, “професійно-педагогічна ідентичність”, “професійний маргіналізм”, “Я-концепція”, “особистісна зрілість”, “професійно-педагогічна спрямованість” та ін.), формування у них чітких та адекватних уявлень про зміст і структуру професійно-педагогічної ідентичності, яка є одним з провідних критеріїв становлення професіонала, професійного розвитку, самореалізації особистості та виступає передумовою успішності професійної діяльності.

Практична частина тренінгу була розрахована на 12 занять по 3-3,5 години. Змістовою стороною практичної частини тренінгу стали заняття, які були спрямовані на удосконалення структурних компонентів та чинників професійної ідентичності, які об’єктивно піддаються формуванню за відносно короткий проміжок часу.

Таким чином, наші зусилля були зосереджені на формуванні структурних компонентів професійної ідентичності (когнітивному, мотиваційно-ціннісному, емоційно-вольовому та діяльнісно-практичному) та чинників формування професійної ідентичності: особистісної зрілості (зокрема її структурних компонентів – Я-концепції, мотивації досягнення та здатності до психологічної близькості з іншими людьми), професійно-педагогічної спрямованості.

Це обумовило включення в програму тренінгу завдань на корекцію та розвиток самооцінки, розвиток Я-концепції, позитивного ставлення до себе, розвиток емпатії, довіри, розвиток професійної мотивації, пріоритетних цінностей, вольової саморегуляції, розвиток рефлексії, самовладання, розвиток педагогічних та комунікативних здібностей.

По завершенні програми розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів визначення статусів професійної ідентичності майбутніх учителів показало значні зміни даного психологічного феномену.

Серед досліджуваних експериментальної групи після формувального впливу 53,3% студентів мають статус сформованої професійної ідентичності, тоді як на початку експерименту досліджуваних із статусом сформованої професійної ідентичності було – 33,3%; 46,7% – зі статусом мораторію професійної ідентичності, тоді як до формувального впливу ця група складала 56,7%, тобто після формувального впливу зменшилась кількість студентів із цим статусом професійної ідентичності, також після формувального впливу відсутні студенти з невизначеною та нав’язаною професійною ідентичністю (до формувального впливу їх було 3,3% та 6,7% відповідно) (табл. 2).

По закінченні експерименту збільшилась група досліджуваних, у яких виявляється статус сформованої професійної ідентичності, це пояснюється тим, що

значно зменшується (на 20%) група досліджуваних зі статусом мораторію та статусами невизначеної та нав'язаної професійної ідентичності.

Таблиця 2

Зміни показників статусів професійної ідентичності майбутніх учителів до та після формувального впливу

N=60

Статус професійної ідентичності	Експериментальна група						Контрольна група					
	До експ-ту		Після експ-ту		Різниця		До експ-ту		Після експ-ту		Різниця	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Сформована	10	33,3	16	53,3	6	20	11	36,6	13	43,3	2	6,7
Мораторій	17	56,7	14	46,7	3	-10	12	40	10	33,3	-2	-6,7
Невизначена	1	3,3	0	0	-1	-3,3	2	6,7	4	13,3	2	6,6
Нав'язана	2	6,7	0	0	-2	-6,7	5	16,7	3	10	-2	-6,7

Серед майбутніх учителів контрольної групи виявляються незначні зміни у статусах професійної ідентичності. Зменшується кількість студентів контрольної групи із статусами мораторію та нав'язаною професійною ідентичністю (на 6,7% кожна група) та збільшується кількість студентів – із сформованою та невизначеною професійною ідентичністю (на 6,7% та 6,6% відповідно).

Порівняння вибірок за допомогою Т- критерію Вілкоксона показало, що відмінності у показниках статусів професійної ідентичності майбутніх учителів у експериментальній групі до і після експерименту статистично значущі ($t=13,50$) на рівні $p=0,05$. У контрольній групі також зафіксовані позитивні зміни у показниках статусів професійної ідентичності ($t=5,50$, при $p=0,05$), однак ці зміни мають не такий виражений прогресивний характер, як у експериментальній групі.

Порівняльний аналіз показників загального рівня особистісної зрілості майбутніх учителів, а також її окремих структурних компонентів Я-концепції, мотивації досягнення та здатності до психологічної близькості з іншими людьми та рівнів професійно-педагогічної спрямованості також виявив інтенсивну динаміку змін у результатах до і після формувального впливу, що стало підтвердженням розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів засобами активних методів навчання.

Таким чином, проведене дослідження підтвердило наше припущення та дозволило сформулювати загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення та експериментальне дослідження проблеми розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів у процесі професійно-педагогічної підготовки, що полягало у виявленні статусів розвитку та динаміки професійної ідентичності майбутніх учителів упродовж навчання у вищому педагогічному закладі, особливостей прояву структурних компонентів професійної ідентичності майбутніх учителів (когнітивного, мотиваційно-ціннісного, діяльнісно-практичного та емоційно-вольового), зв'язку між професійною ідентичністю майбутніх учителів з їх професійно-педагогічною

спрямованістю та особистісною зрілістю, а також між структурними компонентами особистісної зрілості – Я-концепцією, мотивацію досягнення та здатністю до психологічної близькості з іншими людьми; в обґрунтуванні, розробці та апробації програми розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів.

1. Ідентичність – відчуття самототожності, особистісної цілісності, своєї цінності, приналежності світу та іншим людям. Це ядро, що забезпечує постійність особистості при змінах у навколишньому світі та при зміні власних поглядів, установок і можливостей. Механізмом формування ідентичності є ідентифікація як процес емоційного, раціонального та діяльнісного ототожнення себе з іншою людиною чи групою. Становлення ідентичності – індивідуальний процес, що визначається багатьма факторами; властивостями та якостями особистості; впливом соціального оточення; конкретними обставинами життя. Розвиток ідентичності відбувається послідовно упродовж усього життя людини.

2. Професійна ідентичність – складний інтеграційний феномен, що поєднує уявлення людини про своє місце у професійній групі та відповідно у суспільстві і ставлення до своєї професійної приналежності. Це поняття постає також в вигляді складного взаємозв'язку особистісних характеристик та властивостей, здатних забезпечити орієнтацію у світі професій, спрогнозувати можливі наслідки професійного вибору і, що важливо, реалізувати власний потенціал в обраній професійній діяльності. Основними компонентами професійної ідентичності є когнітивний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий та діялісно-практичний.

3. Професійно-педагогічна ідентичність майбутніх учителів – це усвідомлення своєї приналежності до професії педагога, уявлення про свою відповідність вимогам професії учителя (певні якості особистості, знання, уміння, навички), усвідомлення своєї відповідності професійному образу. Втрата професійно-педагогічної ідентичності породжує феномен професійного маргіналізму, який характеризується почуттям непричетності до виконуваної професійної ролі, втратою особистісної значущості професії. Професійний маргіналізм майбутнього вчителя є, на нашу думку, результатом не сформованості професійної ідентичності або ж її втрати, проявляється в байдужості, або відсутності інтересу до професії учителя, а іноді і зміні її; характеризується відсутністю чітких професійних цілей, цінностей, переконань та небажанням активно їх формувати, недостатньою спрямованістю, слабкою мотивацією; нездатністю вирішувати виникаючі проблеми; песимізмом, апатією, відчуженням, тривожністю тощо.

4. За особливостями сформованості професійна ідентичність може характеризуватися сформованим, нав'язаним, мораторію, невизначеним статусами. Більшість студентів педагогічного вищого навчального закладу виявляють статус мораторію професійної ідентичності. Аналіз динаміки професійної ідентичності майбутнього вчителя засвідчує, що на третьому курсі професійної підготовки у майбутніх учителів спостерігається суттєве зниження показників професійної ідентичності внаслідок переоцінки цінностей та кризи професійної ідентичності, а до закінчення п'ятого курсу у порівнянні з першим показники статусів професійної ідентичності практично не відрізняються.

5. Процес становлення професійної ідентичності майбутніх учителів упродовж навчання у ВНЗ визначається певними особливостями розвитку її структурних компонентів, таких як: *когнітивного*, для якого характерним є ускладненість Я-образу

із збільшенням терміну навчання у ВНЗ; недостатньо виражений образ “Я професії”; переважання емоційного компоненту Я-образу; у структурі Я-образу з’являються негативні конструкції на 1 та 3 курсах, що свідчить про кризу; образ Я в майбутньому є орієнтиром у подальшому розвитку; *емоційно-вольового*, що характеризується середнім індексом задоволеності обраною професією; орієнтацією на майбутнє, високим рівнем пізнавальних потреб; *мотиваційно-ціннісного*, якому властивий середній показник осмисленості життя, що характеризується пошуком сенсу власного життя, своєї необхідності у житті, професійного самовизначення, можливості самореалізації своїх здібностей, відсутністю визначених чітких цілей на майбутнє; притаманий прагматичний тип спрямованості особистості; виявляється усвідомлене ставлення до життя; *діяльнісно-практичного*, який характеризується здебільшого задовільною та доброю академічною успішністю та високим рівнем креативності.

6. Статуси (рівні) професійної ідентичності залежно від прояву структурних компонентів професійної ідентичності майбутніх учителів характеризуються певними особливостями.

Статус *сформованої професійної ідентичності* характеризується наявністю певної системи значущих цілей, цінностей, життєвою визначеністю; наявністю професійного та об’єктивного спрямування Я-образу; високим та середнім рівнем осмисленості життя; гуманістично-екзистенціалістичною спрямованістю особистості; усвідомленим ставлення до життя; індексом задоволеності обраною професією середній та нижче середнього; високим рівнем пізнавальних потреб та креативності; фігура “Педагога-професіонала” виступає орієнтиром у подальшому розвитку; високим та середнім рівнем професійно-педагогічної спрямованості; дуже високим та високим рівнем особистісної зрілості; доброю та відмінною академічною успішністю.

Статус *мораторію професійної ідентичності* характеризується тим, що вже пройшов період кризи і сформулювалась певна система значущих цілей, цінностей. Для стану мораторію професійної ідентичності характерний емоційний та об’єктивний компоненти Я-образу; середній та низький рівень осмисленості життя; прагматично-еґоцентричний тип спрямованості особистості; у професійному самовизначенні переважає усвідомлене ставлення до життя, а не до професійної діяльності; індекс задоволеності обраною професією – нижче середнього та середній; фігура “Педагога-професіонала” виступає орієнтиром у подальшому розвитку; високим та середнім рівнем професійно-педагогічної спрямованості; задовільним та незадовільним рівнем особистісної зрілості, доброю академічною успішністю.

Статус *нав’язаної професійної ідентичності* засвідчує, що вибір професії був зроблений значущими іншими (батьками, знайомими, друзями). Такий статус професійної ідентичності характеризується переважанням емоційного та об’єктивного компонентів Я-образу, низьким рівнем осмисленості життям та мотивацією, професійно сприятливим типом спрямованості особистості – гуманізм-екзистенціалізм; дуже низьким індексом задоволеності обраною професією; високим рівнем креативності та низьким рівнем пізнавальних потреб; орієнтиром у подальшому розвитку виступає фігура “Педагог-професіонал”; низьким рівнем професійно-педагогічної спрямованості та задовільним рівнем особистісної зрілості, задовільною академічною успішністю.

Невизначена професійна ідентичність, що відповідає професійному

маргіналізму, характеризується відсутністю професійної та особистісної спрямованості, схильністю “плисти за течією”; переважанням емоційного та об’єктивного компонентів Я-образу; низьким рівнем осмисленості життя та мотивацією; екзистенційним типом спрямованості особистості; індексом задоволеності обраною професією нижче середнього; високим рівнем креативності, але низьким рівнем пізнавальних потреб; фігура “Я в майбутньому” виступає орієнтиром у подальшому розвитку; низьким рівнем професійно-педагогічної спрямованості та задовільним рівнем особистісної зрілості; задовільною академічною успішністю.

7. Статус професійної ідентичності взаємопов’язаний із рівнем професійно-педагогічної спрямованості та загальним рівнем розвитку особистісної зрілості а також окремими структурними компонентами особистісної зрілості (Я-концепцією, мотивацією досягнення, здатністю до психологічної близькості з іншими людьми). Це дає підстави розглядати професійно-педагогічну спрямованість та особистісну зрілість майбутніх учителів як показники професійної ідентичності. Тому важливими чинниками розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів та попередженням їх професійного маргіналізму є формування професійно-педагогічної спрямованості та особистісної зрілості, зокрема її структурних компонентів як Я-концепція, мотивація досягнення та здатність до психологічної близькості з іншими людьми.

8. Розвиток професійної ідентичності майбутніх учителів реалізується у двох аспектах: 1) безпосередній розвиток основних структурних компонентів професійної ідентичності (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий та діяльнісно-практичний); 2) розвиток професійної ідентичності майбутніх учителів засобами формування їх особистісної зрілості та професійно-педагогічної спрямованості.

9. Ефективним засобом розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів та профілактики професійного маргіналізму є соціально-психологічний тренінг, який дозволяє удосконалити ті структурні компоненти та чинники розвитку професійної ідентичності, що об’єктивно піддаються формуванню за відносно короткий проміжок часу та є професійно-значущими для особистості майбутніх учителів – розвиток основних компонентів особистісної зрілості: Я-концепція, мотивація досягнення та здатність до психологічної близькості з іншими людьми та розвиток самооцінки, ціннісних орієнтацій, професійних домагань для розвитку професійно-педагогічної спрямованості.

Підтвердженням результативності впровадження тренінгової програми стало підвищення рівнів основних чинників розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів – професійно-педагогічної спрямованості та особистісної зрілості, а також основних структурних компонентів особистісної зрілості майбутніх учителів – Я-концепції, мотивації досягнення та здатність до психологічної близькості з іншими людьми, що у свою чергу призвело до підвищення статусів професійної ідентичності та підтвердило висунуту нами гіпотезу і продемонструвало ефективність запропонованої програми, спрямованої на розвиток професійної ідентичності майбутніх учителів у процесі їх професійно-педагогічної підготовки.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів. Подальшого вивчення потребують питання щодо зв’язку професійної ідентичності майбутніх вчителів із іншими

особистісними характеристиками, виявлення значущості різних чинників та умов у становленні професійної ідентичності фахівця.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Кочкурова О.В. Професійна ідентичність: структура, генеза та умови формування / О.В. Кочкурова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: 36. Наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. - № 28 (52). – С. 40 – 49.

2. Кочкурова О.В. Формування професійної ідентичності та профілактика професійного маргіналізму як засіб збереження психологічного здоров'я педагогів / О.В. Кочкурова // Наука і освіта. Тематичний номер “Стрес та захист психічного здоров'я в умовах сучасного суспільства” / Науково-практичний журнал Південного наукового Центру НАПН України, 2010. - № 3. – С. 57 - 60.

3. Кочкурова О.В. Динаміка професійної ідентичності майбутніх вчителів / О.В. Кочкурова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: 36. Наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. - № 25 (49). – С. 200 – 205.

4. Кочкурова О.В. Особливості взаємозв'язку професійної ідентичності та особистісної зрілості майбутніх учителів / О.В. Кочкурова // Наука і освіта. Спецвипуск “Сучасна вища освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика” / Науково-практичний журнал Південного наукового Центру НАПН України, 2010. - № 7. – С. 126 – 130.

5. Кочкурова О.В. Особливості динаміки розвитку професійної ідентичності студентів педвузу різних спеціальностей / О.В. Кочкурова // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. Вип. 37, Харків: ХНПУ, 2010. – С. 187 – 196.

6. Кочкурова О.В. Особливості взаємозв'язку спрямованості особистості майбутнього вчителя з його професійною ідентичністю / О.В. Кочкурова // Розвиток творчої особистості студента як суб'єкта професійної самоактуалізації: проблеми, пошук, тенденції. Міжнародна науково-практична конференція. Донецьк, 22-23 квітня 2009 р. Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія. – Донецьк: ДВНЗ “ДонНТУ”, 2009. – С. 149 – 153.

7. Кочкурова О. В. Професійно-педагогічна спрямованість майбутніх вчителів та типи їх професійної ідентичності / О. В. Кочкурова // Духовність у становленні та розвитку особистості. Друга Міжнародна науково-практична конференція. Суми 1-2 жовтня 2009 р. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. Т. XI, част. 4. – К., 2009. – С. 194 – 200.

8. Кочкурова О.В. Поняття професійної ідентичності у психології / О.В. Кочкурова // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції: 36. матеріалів XII Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 13-15 травня 2009 р., У 2-х т. / Редкол. Тимошенко І. І. (відп. ред.) та ін. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2009. – Т. 1 (1). – С. 141 – 143.

9. Кочкурова О.В. Професійна ідентичність та професійний маргіналізм педагога / О.В. Кочкурова // Молодь, освіта, наука і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції: 36. матеріалів XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 13 – 14 травня, 2010 р.; У 2-х т. / Редкол.: І.І. Тимошенко (відп. ред.) та ін. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2010. – Т. 2. - С. 89 – 91.

10. Кочкурова О.В. Професійна ідентичність майбутніх вчителів (теоретичний аспект) / О.В. Кочкурова // Матеріали за 7-а міжнародна научна практична конференція, “Настоящи изследвания и развитие”, България, гр. София, 17 – 25 януари 2011 г., на Педагогически науки. Психология и социология. – София. “Бял ГРАД БГ” ООД. – С. 85 – 88.

11. Кочкурова О.В. Вплив соціально-психологічного клімату колективу на формування професійної ідентичності майбутніх учителів / О.В. Кочкурова // Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (20 квітня 2011 р.) / МОН України, ГУОМ КМДА, Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка та ін. / за заг. ред. Огнев'юка В.О. [редкол.: В.О. Огнев'юк, Л.Л. Хоружа, Н.М. Вінікова, Д.М. Бодненко]. – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. – С. 74 – 76.

12. Кочкурова О.В. Формування професійної ідентичності майбутніх учителів як необхідної складової успішної професійної діяльності / О.В. Кочкурова // Психолого-педагогічні засади профільного навчання та профорієнтаційної роботи: досвід, тенденції, перспективи: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції у м. Донецьку, 2 листопада 2010 року: російською та українською мовами. – У 2-х томах. – Том 1. – Донецьк: Витоки, 2010. – С. 227 – 231.

АНОТАЦІЇ

Кочкурова О.В. Психологічні особливості становлення професійної ідентичності майбутніх учителів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2011.

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню проблеми становлення професійної ідентичності майбутніх учителів у процесі професійно-педагогічної підготовки. У роботі представлено узагальнені результати теоретичного аналізу наукової літератури з проблем професійної ідентичності, особливостей становлення професійної ідентичності студентів-майбутніх учителів.

Виявлено рівні (статуси) розвитку (сформований, мораторій, невизначений, нав'язаний), динаміку та особливості прояву структурних компонентів професійної ідентичності майбутніх учителів (когнітивного, мотиваційно-ціннісного, емоційно-вольового та діяльнісно-практичного) у процесі професійної підготовки. Встановлено, що чинниками розвитку професійної ідентичності майбутніх вчителів є формування їх особистісної зрілості (зокрема таких її окремих структурних компонентів як Я-концепція, мотивація досягнення та здатність до психологічної близькості з іншими людьми) та професійно-педагогічної спрямованості.

Експериментально доведено можливість розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів у процесі професійно-педагогічної підготовки методами активного соціально-психологічного навчання. Обґрунтовано, розроблено та апробовано програму “Тренінгу розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів”, спрямованого на формування структурних компонентів та чинників розвитку професійної ідентичності майбутніх вчителів.

Ключові слова: професійна ідентичність, професійно-педагогічна ідентичність, професійний маргіналізм, структурні компоненти професійної ідентичності майбутніх учителів, особистісна зрілість, професійно-педагогічна спрямованість.

Кочкурова О.В. Психологические особенности становления профессиональной идентичности будущих учителей. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2011.

Диссертационное исследование посвящено изучению проблемы становления профессиональной идентичности будущих учителей в процессе профессионально-педагогической подготовки. Осуществлен анализ основных теоретических подходов к проблеме профессиональной идентичности в зарубежной и отечественной психолого-педагогической литературе, раскрыты особенности развития, функции, структура профессиональной идентичности.

Профессиональная идентичность рассматривается как сложный психологический феномен, включающий когнитивный, эмоционально-волевой, мотивационно-ценностный и деятельностно-практический компоненты.

Период обучения в высшем учебном заведении рассматривается как сензитивный для формирования профессиональной идентичности.

Рассматривается проблема развития профессиональной идентичности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки. Делается вывод о том, что проблема развития профессиональной идентичности будущих учителей в процессе их профессиональной подготовки недостаточно изучена, является социально значимой, что и определяет актуальность её исследования. Профессионально-педагогическая идентичность будущих учителей, по нашему мнению, это осознание своей принадлежности к профессии педагога, представление о своем соответствии требованиям профессии (определенные качества личности, знания, умения и навыки), а также согласование своей личности с профессиональным образом.

Обосновывается использование методов и конкретных методик для изучения уровней развития, динамики, статусов профессиональной идентичности будущих учителей в процессе обучения в высшем учебном заведении, приводятся результаты исследования уровней развития и динамики статусов профессиональной идентичности будущих учителей и результаты констатирующего эксперимента относительно особенностей проявления структурных компонентов профессиональной идентичности будущих учителей, выявлена связь исследуемого феномена с личностной зрелостью и профессионально-педагогической направленностью будущего специалиста. Делается вывод о том, что выявленные уровни статусов профессиональной идентичности у студентов не могут быть удовлетворительными, поскольку для большинства будущих учителей характерным является статус моратория профессиональной идентичности. Профессионально-педагогическая направленность и личностная зрелость будущих учителей рассматриваются как факторы развития профессиональной идентичности будущих учителей.

Представлено теоретическое обоснование построения формирующего эксперимента, процессуальные и содержательные аспекты программы по развитию профессиональной идентичности будущих учителей, анализируются количественные и качественные результаты апробации предложенной программы в учебно-воспитательном процессе.

Развитие профессиональной идентичности будущих учителей реализуется комплексным подходом, который направлен на непосредственное развитие

структурных компонентов профессиональной идентичности и факторов формирования – личностной зрелости и профессионально-педагогической направленности.

Доказано, что эффективным способом развития профессиональной идентичности является социально-психологический тренинг, позволяющий одновременно как усовершенствовать структурные компоненты профессиональной идентичности, которые объективно поддаются формированию за относительно короткое время, и выступают профессионально значимыми для личности будущих учителей, так и формировать профессионально-педагогическую направленность и личностную зрелость.

Результатом внедрения тренинговой программы стало повышение уровней основных факторов развития профессиональной идентичности будущих учителей – личностной зрелости и профессионально-педагогической направленности, что в свою очередь привело к повышению статусов профессиональной идентичности будущих учителей.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, профессионально-педагогическая идентичность, профессиональный маргинализм, структурные компоненты профессиональной идентичности будущих учителей, личностная зрелость, профессионально-педагогическая направленность.

Kochkurova O.V. Psychological peculiarities of standing future teachers' professional identity. – Manuscript.

The thesis work for the scientific degree of Candidate of Psychological Sciences, specialty 19.00.07 – pedagogical and aging psychology. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2011.

The dissertation research is devoted to learning the problems of formation future teachers' professional identity in the process of professional-pedagogical training. The general results of theoretical analysis of scientific literature from the problem of professional identity, the peculiarities of formation students-future teachers' professional identity are represented in the work.

The levels (statuses) of development (formed, moratorium, indeterminate, imposed), dynamics and peculiarities of display of separate structural components (cognitive, motivational-valued, emotional-volitional and active-practical) future teachers' professional identity are determined in the process of training. It is established that mechanisms of development future teachers' professional identity is formation of their personal maturity (in particular such as its separate structural components as I-concept, motivation of achievement and ability for psychological intimacy with other people) and professional-pedagogical direction.

It is proved experimentally possibility of developing future teachers' professional identity in the process of professional-pedagogical training by the methods of active social-psychological studying. It is substantiated, developed and approved the programme "Training of developing future teachers' professional identity", which is directed on the formation structural components and factors of future teachers' professional identity development.

Key words: professional identity, professional-pedagogical identity, professional marginalize, the structural components of future teachers' professional identity, personal maturity, professional-pedagogical direction.

Підписано до друку 25.10.2011 р. Формат 60x8416.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Наклад 100 прим. Зам. № 688
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26

